

УКРАЇНЦІ ТА НІМЦІ В ПІВДЕННІЙ БЕССАРАБІЇ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ В ХІХ СТОЛІТТІ

У статті розглядаються деякі аспекти, що стосуються взаємодій між українським та німецьким населенням у Південній Бессарабії в ХІХ ст. Автор наголошує на тому, що ХІХ ст. стало для Південної Бессарабії періодом активної колонізації – державної і народної, під час якої зіткнулися інтереси багатьох народів, у тому числі українців і німців.

Im Artikel werden einige Aspekte betrachtet, die das Zusammenwirken zwischen der ukrainischen und deutschen Bevölkerung im südlichen Bessarabien im 19. Jh. betreffen. Der Autor verdeutlicht vor allem, das im 19. Jh. im südlichen Bessarabien eine Periode der aktiven Kolonisierung – der staatlichen und der Volkskolonisierung – stattgefunden hat, während dabei die Interessen vieler Völker darunter der Ukrainer und der Deutschen kollidiert sind.

Історія колонізації, заселення й економічного освоєння значних просторів України – одна з важливих, складних і суперечливих проблем історичного процесу. ХІХ ст. для Південної Бессарабії було періодом активної колонізації: державної і народної. Обидві, здебільшого, проходили паралельно і становили дві складових одного процесу. Під час колонізації на землях Південної Бессарабії зіткнулись інтереси багатьох народів, у тому числі українців і німців. Історії переселення німців у регіон та заснуванню їх колоній присвячено численну літературу¹. З початком 60-х років ХХ ст. активно вивчається і колонізація регіону українським населенням². У зв'язку з цим у даній статті акцентуємо увагу лише на потенційних можливостях сумісного проживання та взаємовпливів даних етнічних груп.

Українське населення сільської місцевості Південної Бессарабії (розглядається в межах Аккерманського та Ізмаїльського повітів) у першій половині ХІХ ст. складалося, здебільшого, з місцевих жителів, які проживали тут уже в ХVІІІ – на початку ХІХ ст., і переселенців. Українські переселенці з різних губерній разом з іншими влаштовувались на місцях старих татарських чи ногайських поселень, на нових ділянках або підселялися до вже існуючих населених пунктів. Більшість з них належала до категорії державних селян і на середину 50-х років ХІХ ст. проживала, за нашими підрахунками, у 145 селах³. Німецьке населення, зазвичай, відносили до колоністів, які користувались набагато більшими пільгами, ніж інші. З 1814 р. розпочалося їх переселення в Південну Бессарабію з Варшавського герцогства і на середину 50-х років ХІХ ст. нараховувалось уже 24 колонії, котрі отримали особливу форму адміністративного устрою з елементами самоуправління.

Українське населення проживало не лише в селах, де переважали державні селяни, й у колоністських центрах та округах Придунайських земель. На нашу думку, українці були зараховані до колоній разом з населенням, яке сформувалось і проживало у місцях, відведених під колонії, ще до 1820 р. Після втрати особливого статусу колоній у 1871 р. німецьких колоністів зарахували до верстви селян. Колишні колоністи почали купувати або орендувати землі в Аккерманському, Ізмаїльському та Бендерському повітах⁴. Внаслідок цього німці та українці стали сусідами в багатьох населених пунктах Південної Бессарабії. Так, у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. вони разом проживали в селах Тарутине (3690 німців, 130 українців, 35 молдаван, 125 росіян, 200 болгар, 1800 євреїв), Демир-Хаджи (12 українців, 35 німців, 23 болгар), Ново-Миколаївка (разом з Великою Балабанівкою, Парфентівкою, Макарівкою та Григорівкою) (1100 українців, 1300 німців), Маріянівка – 1 (332 українці, 52 молдаванина, 11 німців), Максбург (13

українців, 550 німців), Бенкендорф (405 німців та 24 укрїнці), Нейфаль (53 українці, 120 німців), Денисівка (63 українця, 63 німця), Хаджилар (140 українців, 31 німець), х. Шабалат (150 українців, 32 німці), Арциз (1250 німців, 420 євреїв, 32 українці), Сар'яри – 1 (470 українців, 535 молдаван, 226 німців), а також у селах Марузени – 1, Марузени – 2, Фрейденфельд, Нижня Албата, Балка-Челегідер, х. Навроцького та інші ⁵.

Відсоток українського населення у 1897 р. становив 23,5% в Аккерманському і 17,3% в Ізмаїльському повітах від усього сільського населення цих повітів, а німецького – 18,2% та 2,5% відповідно. За віковою ознакою 33,4% українських жителів Аккерманського й Ізмаїльського повітів становили активну працездатну групу з 21 до 50 років, що збігалось з загальноповітовим показником – 33,4% та показниками у німецького населення – 33,6%. Більшість вікової групи, як в українців, так і в німців складали діти та підлітки від одного до 19 років – 55% та 58% відповідно ⁶. Такі показники давали широкі можливості для подальшої розбудови господарства краю і репродукції населення.

Незначна частина німецького населення проживала в містах Південної Бессарабії. Так, в Аккермані на 1867 р. проживало 11 німців, а в 1897 р. – 218 осіб, в Ізмаїлі – 63 особи, Рені – 29, Кілії – 18, Болграді – 15. Натомість українці становили майже 42,5% міського населення ⁷.

Отже, протягом ХІХ ст. у південній частині проживало 25 – 26%, четверта частина українського населення всієї Бессарабії. За компактним розселенням тут вони становили одну з провідних груп – 17 – 20,8%. Німецьке населення становило 11,4% серед етнічних груп досліджуваного регіону, що визначало четверте місце після українців, молдаван і болгар та 82,3% від усіх німців Бессарабії. І українці, і німці переважно були міщанами та селянами (29% та 79,3% відповідно) ⁸.

Природно, що сумісне проживання сприяло контактам у повсякденному житті. Одним з важливих шляхів взаємовпливів була мова. Про це свідчить такий факт, що у селах зі змішаним населенням одна з етнічних груп, необов'язково менша за чисельністю, поступово засвоювала мову іншої. Так, наприклад, більшість німців у селах Марузени – 1, Марузени – 2, Фрейденфельд, Нижня Албата українська мова була пануючою, а в селах Надежда, Фрейденфельд, Гнаденфельд, Кантемир Надеждинської волості усе німецьке населення розмовляло українською мовою, Середня та Верхня Албата – лише чоловіки розмовляли українською ⁹.

Важливою ланкою взаємодії між населенням була релігія. Німці, як правило, були протестантами або римо-католиками, а українці сповідували переважно православну віру. Відносини між православними і християнами інших напрямів інколи були досить складними. Так, православні Шабо не визнавали інших за християн і навіть називали образливо. Зі свого боку, німці або швейцарці, наймаючи православних робітників, тримали у своїх оселях для них ікони і не брали на роботу тих, які не додержувалися православних церковних традицій, вважаючи, що вони не будуть хорошими робітниками ¹⁰.

Значну роль щодо взаємовпливів у селах відігравали народні або парафіяльні школи. В Аккерманському повіті, де населення було змішаним, усі відомства – колоніальне, духовне, державного майна та військово – піклувались про поширення знань і початкової освіти, при чому не зважаючи на етнічну належність жителів того чи іншого села, колонії, станиці або міста. Піклувались про освіту і свідомі жителі повітів. Так, наприклад, знаючи про те, що влітку заняття припинялись через польові роботи, а взимку багато дітей просто не мали теплої одежі та взуття, щоб відвідувати школу, колоністи Шабо вирішили шити й продавати фартухи та плаття, а гроші віддавати вчителю, який мав допомагати найбіднішим учням. Доречі колоністи – швейцарці, німці – дбали про виховання дітей інших жителів свого села або парафії не лише таким чином. Так, на кошти колоністки (німкені за походженням) Т. Тардан наймали швачку для навчання дівчат шиттю та в'язанню, а на кошти купця Марка Асвадунова було відкрито столярну майстерню. У німецькій колонії Сарата існувало навіть дещо на зразок особливого вищого училища або вчительської семінарії, де крім російської викладали також німецьку мову. Кошти на його влаштування дали колоністи Вернер і Вернадський. Відвідувати училище могли не лише діти колоністів, а й усі інші бажачі, в тому числі й українці ¹¹. Внаслідок такого поважного ставлення до освіти показник грамотності у німців в Аккерманському та Ізмаїльському повітах був найвищим – 67%, в той час як серед українців грамотність була

дуже низькою – близько 15% (для порівняння: у росіян – 25%, євреїв – 45%)¹². Ще менший відсоток українців мав освіту вищу за початкову. Вражає факт, що серед українського населення, як у сільській місцевості, так і в містах, зовсім відсутні особи, які володіли б, крім російської, ще й іншою іноземною мовою. Однак відомо – в полінаціональних селах українці засвоювали мову інших народів.

Таким чином, у ХІХ ст. внаслідок економічних та внутрішньополітичних процесів українське й німецьке населення проживало разом у багатьох населених пунктах Південної Бессарабії. Це створювало сприятливі умови для постійних контактів та взаємних запозичень характерних традицій життя, культури, вірувань, досвіду найбільш раціонального ведення господарства.

¹ Защук А. Этнография Бессарабской области // ЗООИД. – 1863. – Т. V; Клуфт В. Немецкие колонисты в Бессарабии. – Одесса, 1900; Радюкин Н. Немецкая колонизация в России // Дело. – 1867. – № 37; Велицын А. А. Иностранная колонизация в России // Русский вестник. – 1889. – Т. 202; Велицын А. А. Немецкие колонии на юге // Русский вестник. – 1890. – Т. 206; Заботкин Н. Д. Мирное завоевание немцами Южной Бессарабии. – Аккерман, 1910; Берг Л. С. Население Бессарабии: Этнографический состав и численность. – Пг., 1923; Гросул Я. С., Будак И. Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812 – 1861). – Кишинев, 1967; Дружинина Е. И. Южная Украина. 1800 – 1825. – М., 1970; Анцупов И. А. Аграрные отношения на юге Бессарабии. – Кишинев, 1978; Зеленчук В. С. Население Бессарабии и Поднестровья в ХІХ в. – Кишинев, 1979 тощо.

² Наулко В. Етнічний склад населення Української РСР: Статистико-картографічне дослідження – К., 1965; Анцупов И. А. Государственная деревня Бессарабии в ХІХ в. (1812 – 1870 гг.). – Кишинев, 1966; Бачинский А. Д. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации Буджакской степи и низовья Дуная в ХVІІІ– начале ХІХ вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1964 г. – Кишинев, 1966; Кабузан В. М. Чисельність і склад населення південної частини Бессарабії в першій половині ХІХ в. // УІЖ. – 1968. – № 8; Бачинский А. Д. Народная колонизация Придунайских степей в ХVІІІ – начале ХІХ вв.: Дис. ... канд. ист. наук: 571. – Одесса, 1969; Зеленчук В. С. Население Бессарабии и Поднестровья в ХІХ в. – Кишинев, 1979; Наулко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине (историко-этнографический очерк). – К., 1975; Наулко В., Чорна М. Динаміка чисельності і розміщення українців у світі (ХVІІІ – ХХ ст.) // НТЕ. – 1990. – № 5; Бачинська О. Українське населення Придунайських земель: ХVІІІ – початок ХХ ст. (заселення й економічне освоєння). – Одеса, 2002.

³ Підраховано автором за даними: Кабузан В. М. Народонаселение Бессарабской области и Левобережных районов Приднестровья: конец ХVІІІ – первая половина ХІХ в. – Кишинев, 1974.

⁴ Зеленчук В. С. Население Бессарабии и Поднестровья в ХІХ в. – С. 211 – 212.

⁵ Бутович В. Н. Материалы для этнографической карты Бессарабской губернии. – К., 1916. – С. 51 – 56.

⁶ Підраховано автором за даними: Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г.: Бессарабская губерния. – СПб., 1905.

⁷ Підраховано автором.

⁸ Підраховано автором.

⁹ Бутович В. Н. Материалы для этнографической карты Бессарабской губернии. – К., 1916. – С. 51 – 56.

¹⁰ Богословский С. Опыт историко-статистического описания церкви и прихода Шабо Аккерманского уезда // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1873. – № 3. – С. 229.

¹¹ Там само. – № 3, 4, 9.

¹² Підраховано автором за даними: Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г.: Бессарабская губерния. – СПб., 1905.